

Şermuhammet bek

Category: Kitapcy,Taryhy şahslar

написано kitapcy | 23 январь, 2025

Şermuhammet bek Шермухаммадбек (1893-1970)

Туркистон мустақиллиги учун совет режими ва қизил армияга қарши курашда истиқлолчилик ҳаракатининг ҳарбий йўлбошчилари – қўрбошилар муҳим роль ўйнашган. Ана шундай қўрбошилардан бири Шермухаммадбек (1893 – 1970) ҳисобланади. Фарғона водийсидаги истиқлолчилик ҳаракатининг раҳбарлари ўртасида Шермухаммадбек алоҳида ажралиб туради. Шермухаммадбек қўрбоши фаолиятини тарихий манбалар асосида холис ўрганиш бугунги ёш авлод ва Ватан ҳимоячилари учун ибрат намунасини ўтайди, деган умиддамиз.

Кураш майдонига кириши

Шермухаммадбек (архив ҳужжатлари ва совет адабиётларида Шермат қўрбоши ёки Кўршермат, чап кўзига ўқ текканлиги учун шундай ном беришган) ҳозирги Фарғона вилояти Тошлоқ туманидаги Гарбува (Гарбобо, Карбобо – азизлар) қишлоғида, беклар авлодидан бўлган Қўшоқбек ҳожи хонадонида, 1893 йилда туғилди. Қўшоқбек ҳожининг ота авлодлари Қўқон хонлари ҳузурида вазирлик, беклик қилишган бўлса, оналари Ойдин оғоча Кошғардан келин бўлиб тушган эди.

Шермухаммадбекнинг Тошмухаммадбек, Тожмухаммадбек, Рўзимухаммадбек деган акалари, Нурмухаммадбек исмли укаси ҳамда Сарвинисо ва Тўфихон исмли сингиллари бўлган. Унинг онаси Тўпахон ая Қўшоқбек ҳожининг кенжа хотини эди. Шермухаммадбек оилада тўртинчи фарзанд бўлиб, дастлабки таълимни қишлоғида, кейин Марғилонда олган. Шермухаммадбек ёшлигидан илмга чанқоқ, айни пайтда жангари ва жасур йигит бўлган. У кўп ўқиган, шунинг учун ҳам аждодларга ҳурмат ва мустамлакачиларга нафрат руҳида тарбияланган.

Али Бодомчининг ёзишича, Қўшоқбек 1913 йили Ҳижоз ўлкасидан – Ҳаж зиёратидан қайтиб келаётган пайтда Қримда вафот этган. Ота

беш ўғлига ўлкадаги Россия мустамлакачилиги зулмига қарши кураш олиб боришни васият қилган. Отадан ўғилларга мерос бўлиб ватанпарварлик туйғуси қолган.

Шермуҳаммадбек камгап ва адолатпеша шахс эди, деб хотирлайдилар Фарғона қариялари. Аҳмад Закий Валидий кейинчалик ўзининг «Хотиралар» номли китобида ёзишича, Шермуҳаммадбек 1916 йилда Россия империяси томонидан мардикорликка олинган ва уруш марраларида ишлаш учун сафарбар қилинган кишилар қаторида Польша frontiга ташланган.

Шермуҳаммадбек Фарғона водийсида совет режимига қарши миллий озодлик учун курашнинг илк босқичидан бошлаб жанг майдонига кирган. У Катта Эргаш ва Мадаминбекнинг ўринбосарлари сифатида истиқлолчиларнинг тан олинган йирик лашкарбошиси эди. У кураш майдонига қадам қўйган илк кунлардан бошлаб «Туркистон – туркистонликларнинг юртидир, унга бошқа ҳеч кимнинг эгалик қилишга ҳаққи йўқ!» деган шиорни ўртага ташлаган. Унинг асосий мақсади Туркистонда ислом жумҳуриятини ташкил қилиш бўлган. Мадаминбек либерал йўлбошчи бўлган бўлса, Шермуҳаммадбек кескин ҳаракат қиладиган (радикал) қўмондон эди.

(Шермуҳаммадбек фаолияти бугунги кунда республикамизда нашр қилинган айрим китобларда бузиб кўрсатилмоқда. Файласуф И. Каримов ўзининг «Мадаминбек» номли асарида Туркистон мустақиллиги учун курашган бу фидойи инсонни Кўршермат деб таҳқирлаш билан чекланиб қолмасдан, балки кўрсатган жасоратларини сохталаштиради. Мадаминбекдан ташқари Фарғонадаги бошқа кўрбошилар ҳақида тухматомуз фикрлар тиқилиб ётган, коммунистик ғоя ва синфийлик руҳи билан суғорилган бу китоб мустақиллигимизнинг 9-йилида нашр қилинганлиги ажиб ҳолдир. Бу ҳақда қаранг: Иброҳим Карим. Мадаминбек. – Т.: Шарқ, 2000. – 160 бет.)

Шермуҳаммадбекнинг сиёсий қиёфаси мухолифлар томонидан у қуролини ҳали ташламаган пайтдаёқ қуйидагича чизилган эди: «Кўршермат (Шермуҳаммадбек – Қ. Р.) – миллати сарт (ўзбек – Қ. Р.) бўлиб, барча кўрбошиларнинг энг ғайратли ва қатъиятлиси ҳисобланади. Жангда жуда жасур, қўл остидагиларга нисбатан талабчан ва русларга (чор россияси босқинчиларига – Қ. Р.) шафқатсиз. У аҳоли ўртасида ғоят катта обрў-эътибор ва

шуҳратга сазовордир».

Тарихчи олима Д.Зиёева «Туркистон миллий озодлик ҳаракати» номли китобида XX аср 20-йилларида матбуот саҳифаларида қўзғолончилар, хусусан, Шермуҳаммадбекнинг шиорлари ва мақсадлари ҳақида чоп этилган қизиқарли маълумотларни келтиради. Унинг кўрсатишича, Антонов «Красная Фергана» газетаси (1921 йил 17 май)да шундай ёзади: «Босмачилар қўмондони Кўршермат (Шермуҳаммадбек – Қ. Р.) совет ҳокимиятидан тўлиқ мустақиллик... ва умуман, Россиядан ажралишни талаб қиляпти... Унинг бу талаби РКПнинг миллий дастурига мос келадиган яхши ният, деб ўйлаш мумкин. Унинг чақириқларида миллий ҳаракат асослари яққол кўриниб турибди». И. Сольц худди шу газетада эълон қилинган «Кўршермат ва автономия» сарлавҳали мақоласи (1921 йил 10 июл)да қуйидагича ёзади: «Кўршермат (Шермуҳаммадбек – Қ. Р.) ишчи-деҳқон ҳукуматига таъна қилиб, 15 кун ичида Туркистон учун мухторият беришни талаб этмоқда». Верин ҳам шу газета (1921 йил)да қуйидагиларни таъкидлайди: «Кўршермат (Шермуҳаммадбек – Қ. Р.), Оллоёр, буржуазия, руҳонийлар вакиллари биздан миллий-маданий мухторият, шариат, ислом, урф-одат ва анъаналар дахлсизлигини, ҳаётни бузишни тўхтатишни талаб қилдилар».

Шермуҳаммадбек фаолиятига унинг ашаддий ғанимлари томонидан берилган бу баҳолар ва эътирофлар тўғри эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқ лозим.

Олий бош қўмондон

Мадаминбек қизил армияга қарши курашдан четлашгач, 1920 йилнинг эрта баҳоридан бошлаб Шермуҳаммадбек Фарғона водийсидаги қуроли ҳаракатнинг Олий бош қўмондони этиб сайланди. Шермуҳаммадбек бошчилигида Туркистон – турк мустақил ислом жумҳурияти ёхуд Туркистон муваққат ҳукумати (1920 йил 3 май)нинг тузилиши водийдаги қўзғолончиларни қайта бирлаштириш ва совет режимига қарши ҳал қилувчи жанглар сари бошлаш учун муҳим ўрин тутди.

Шермуҳаммадбек бу пайтда Бухоро ва Хоразм Республикалари ҳамда Самарқанд вилоятида ҳаракат қилаётган истиқлолчилар билан

алоқаларни йўлга қўйди. Анвар Пошо ва Жунаидхон билан уч томонлама ҳамкорлик ўрнатилди.

Шунингдек, Шермуҳаммадбекнинг Шарқий Бухоро қўрбошилари Иброҳимбек ва Фузайл Махдум билан муносабатлари яхши бўлган. Афғонистон ва Туркия билан ҳам алоқалар жонланган.

Большевикларнинг маддоҳларидан бири эътироф қилишича, улар учун «Мадаминбек қўрбошилар ўртасида энг кучлиси бўлган бўлса, Шермуҳаммадбек, шубҳасиз, энг хавфлиси эди».

Шермуҳаммадбек Туркистон минтақасининг барча аҳолисига қилган мурожаатида қуроли кураш моҳиятини шундай ифодалаган эди: «Большевиклар алдайдилар ва ўлдирадилар. Барча давлатлар большевикларни тугатиш учун уларга қарши курашмоқдалар. Туркистон халқига ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи берилганида эди, биз курашмаган бўлардик. Туркистонга ўз ҳуқуқи берилмас экан, биз ҳуқуқ ва виждонимиз, ор-номусимиз учун сўнгги томчи қонимиз қолгунича большевиклар билан кураш олиб бораверамиз». Хуллас, Фарғона водийсидаги истиқлолчилик ҳаракатига Шермуҳаммадбек раҳбарлик қилиши билан қизил армияга қарши кураш 1920 йил ўрталарида ўзининг янги босқичига қадам қўйди. Курашнинг бу босқичида у яна ҳам шафқатсиз ва мурасасиз тус олди. Бу ҳолат қуйидаги омиллар билан изоҳланади.

Биринчидан, 1920 йил баҳори ва кузидан бошлаб Фарғона водийси ва Самарқанд вилоятидаги истиқлолчилик ҳаракати билан бир қаторда эндиликда аввал Хоразм Республикасида, сўнгра Бухоро Республикасида ҳам босқинчи қизил армияга қарши қуроли ҳаракат бошланди ва қисқа муддатда авж олиб кетди. Иккинчидан, истиқлолчилик ҳаракатининг янги босқичи ўзига хос хусусиятга эга бўлган мураккаб ва зиддиятли даврни ўз ичига олган эди. Ҳаракатнинг биринчи ва иккинчи босқичларида большевиклар ҳукуматида қарши чиққан қўзғолончилар туб ерли аҳоли вакилларида иборат бўлиб, улар асосан россияликлардан ташкил топган қизил армия қисмларига қарши кураш олиб бордилар, яъни бу маҳаллий халқ билан босқинчилар ўртасида ҳаёт-мамот кураши бўлган эди.

Большевиклар ҳукуматида хизмат қилаётган миллий раҳбар ходимларнинг маҳаллий аҳоли вакиллари қизил армия сафига чақириш ҳақидаги талаблари дастлаб Турккомиссия ва Тошкентдаги

совет ҳукумати томонидан инобатга олинмади, сирасини айтганда, улар туб ерли аҳоли вакиллари қўлига қурол беришдан чўчидилар. Натижада ҳаракатнинг дастлабки босқичлари моҳият нуқтаи назаридан олганда ҳам том маънода босқинчиларга қарши миллий истиқлол учун кураш бўлган эди.

Марказий ҳукумат раҳбарлари ва унинг Туркистондаги таянчлари фақат 1920 йилнинг ўрталаридагина бу ҳақиқатни тушуниб етдилар. Маҳаллий аҳоли вакиллари қизил армия сафларига қабул қилиб, уларни қўзғолончиларга қарши қўйиш билан бу кураш моҳиятини ўзгартиришга, Туркистон халқини Россиядаги каби фуқаролар уруши гирдобига тортишга ҳаракат қилдилар. Шу мақсадда Туркистон fronti қўмондони М. В. Фрунзе 1920 йил 7 майда қизил армия сафларига маҳаллий миллат фуқароларидан 30 000 кишини олиш тўғрисида буйруқ чиқарди.

Лекин бу билан масала улар ўйлаганидек ҳал бўлмади. Қизил армия сафида қуролли муҳолифатга қарши жанг қилишни истамаган чақириқ ёшидаги минглаб эркаклар истиқлолчилик ҳаракати (қўзғолончилар) қаторини тўлдирдилар.

Бундан ташқари, Хоразм ва Бухоро Республикаларида вужудга келган янги ҳукуматлар миллий кучлар қўлида эди. Бироқ бу миллий кучлар совет Россияси манфаатларига бўйсунмишга, ўз мамлакатлари ҳудудида қизил армия қўшинларини сақлаб туришга мажбур бўлдилар. Хоразм ва Бухорода истиқлол учун курашни изчил давом эттираётган муҳолифат ҳарбий кучлари эса ҳам совет Россияси ҳарбий қисмларига қарши, ҳам янги миллий ҳукуматга қарши кураш олиб боришларига тўғри келарди.

Оқибатда, шу даврдан эътиборан қуролли ҳаракатнинг мазмуни сал ўзгачароқ руҳ касб эта бошлади, кураш яна ҳам шафқатсиз ва мурасасиз тус олди.

Туркистон fronti қўмондони М.В.Фрунзе 1920 йил 15 майда Фарғона вилоятидаги 2-Туркистон ўқчи дивизияси командири Н.А.Веревкин-Рахальский номига буйруқ юбориб, қуролли ҳаракатга қарши кураш тактикасини ўзгартириш ва уларни ёппасига қириб ташлаш вазифасини қўйди. Фрунзе «Қўрбошилар билан музокаралар олиб боришни тўхтатишни, босмачи шайкалар таркибига кирган ҳар қандай шахслар халқ душмани сифатида отиб ташланиши»ни буюрди. 1920 йил 28 майда М. Фрунзенинг буйруғи

билан қўзғолончиларни қиришга мўлжалланган махсус «жанговар учар отрядлар» тузилди. Шу билан бир қаторда, яна махсус жазо отрядлари ташкил қилиниб, улар ҳам Фарғона водийсига ташланган эди.

Шундай қилиб, Турккомиссия ва Туркфронт раҳбарлари қуролли мухолифатга қарши кураш стратегияси ва тактикасини тубдан ўзгартириб, кечагина ўзлари эълон қилган сиёсий тадбирлар, кураш қатнашчиларини тинчлик йўли билан ўз томонларига оғдириш каби нозик дипломатик ўйинларни бир чеккага йиғиштириб, бу ҳаракатни «қурол кучи ҳамда зўравонлик билан» бутунлай тор-мор қилиш тўғрисида қатъий қарорга келдилар.

Туркфронт қўмондонлигининг 1920 йил май ойи ўрталарида белгилаган бу тадбирлари қуролли ҳаракат қатнашчиларининг шаштини синдира олмади. Совет режимига қарши кураш яна ҳам қатъий тус олди.

Мустақил ислом жумҳурияти ҳукуматининг раиси 1920 йил 3 майда Олтиариқ туманидаги Ғойибота (Ғарибота) қишлоғида Фарғона водийси қўрбошилариининг навбатдаги қурултойи бўлди. Қурултойда Туркистон – турк мустақил ислом жумҳурияти ёхуд Туркистон муваққат ҳукумати тузилди. Ушбу қурултойда Шермуҳаммадбек ҳукумат раиси ва Фарғона водийсидаги истиқлолчиларнинг Олий бош қўмондони қилиб сайланди. Шермуҳаммадбекнинг укаси Нурмуҳаммадбек (тахминан 1899 – 1983) ва Олой воҳасидаги қирғизларнинг етакчиси Муҳиддинбек (тахминан 1877 – 1922) унинг ўринбосарлари қилиб тайинланди.

Туркистон муваққат ҳукумати Фарғона водийсидаги озодлик курашида муайян даражада хизмат қила олди. Шермуҳаммадбек ва Нурмуҳаммадбекнинг хотиралари ҳамда Закий Валидий асарларига таяниб Боймирза Ҳайитнинг ёзишича, ҳукумат таркибига қуйидаги 6 киши киритилган эди: «Шермуҳаммадбек – ҳукумат раиси ва Олий бош қўмондон; Муллажон Қори – хавфсизлик (ички ишлар) вазири; Акбаржон Эшон – шайхулислом; Абдусалом Қори – ҳукуматнинг бош котиби; Назиржон – молия вазири; Мулла Ҳожи Ниёз – махсус ишлар вазири».

Шермуҳаммадбек тайинлаган ўн иккилар кенгаши фаолият кўрсатиб, у ҳукумат ишини мувофиқлаштириб турган. Кенгаш аъзолари ҳукуматни бошқариш ва урушни олиб бориш масалалари юзасидан ўз

таклиф ва мулоҳазаларини ишлаб чиқишган. Бундан ташқари, 14 кишидан иборат ҳарбий идора маҳкамаси тузилди. У Олий бош қўмондон Шермуҳаммадбек (раис), турк зобитлари Исмоил Ҳаққибей (раиснинг ҳарбий сиёсат бўйича ўринбосари) ва Ёқуббек (раиснинг жанг ҳаракатларини режалаштириш ва ўтказиш бўйича ўринбосари), шунингдек, Алиёрбек, Юсуф Полвон, Бозорбой, Мулла Пўлат, Асқар ва Нурмуҳаммадбек каби қўрбошилардан иборат бўлган.

Мулла Умар, Жамол, Абдулазиз ва Абдусалом қозилардан иборат қозихона – мустақил суд идораси маҳкамаси ҳам фаолият кўрсатган. Идора мажлиси, яъни маъмурий кенгаш таркиби Абдулбоқи бойвачча (раис), муфтий Мусо Қози, Мулла Ғойиб Назар, Мулла Йўлдош Охун ва Абдулқайюмдан иборат бўлган.

Шунингдек, мустақил суд идорасига қўшимча равишда 88 кишилик парламент – Шўро ҳам ташкил қилинган. Шўро аъзолари ўқимишли ва нуфузли кишилар ҳисобланган. Боймирза Ҳайит Шўро таркибини қуйидагича кўрсатиб ўтади:

Ёдгор, Нуриддин, Муҳаммад Амин Полвон, Музаффар Мингбоши, Рустам Эшон, Ашурбек, Маматисо Полвон, Қурбонбой, Ҳусомиддин Мингбоши, Тожибой Амин, Муҳаммад Шариф Полвон, Омонбой, Каримжонбой, Мулла Ҳайдар, Абдулқодир Мингбоши, Деҳқон Полвон, Ҳожи Мирбобо, Қамчи Полвон, Муҳаммад Сиддиқ, Тешабой Мингбоши, Қамбариддин Бобо, Мулла Мелибой, Саид Раҳмонхон, Мулла Авлиёхон, Миён Қудратилла, Асириддин Махсум, Абдурахмон Махсум, Ҳожи Ниёз, Исроил Хўжа, Лайли Қори, Тўхтасинбой, Норбўтахон Тўра, Комилжон Қори, Абдуллажон Қори, Муҳаммад Амин, Юнусжон Қори, Йўлбарсхон Тўра, Саид Маҳмудхон Тўра, Абдулла Амин, Мулла Ғозий, Мулла Акбар Эшон, Маҳмуд Зиё, Назиржон Қори, Мулла Турсунбой, Муҳаммаджон, Абдурахим Амин, Фидойи Хўжа, Аминбой, Маҳмуд Расулбой, Қануч Полвон, Мулла Раҳматилла, Хўжа Берди, Авлиёхон, Абдулла Қори, Мирқосим ота, Юсуф Қори, Низомиддин Амин, Мулла Ҳамиджон, Тошпўлат, Нурмуҳаммад Ғозий, Тўхтасинхон, Мулла Ортиқ, Тақсимбой Мингбоши, Жабборқул, Султониiddин, Қўшоқ бойвачча, Азим Хўжа, Нишонбой Амин, Алимқул Шермуҳаммад, Шурдун бойвачча, Фидойи Муҳаммад, Маҳди Махдум Дукчи Эшон ўғли, Саид Мухтор, Мулла Абдулфаттоҳ, Тошмуҳаммад, Бойбўта, Абдулла Хўжа, Мулла Ёрҳақ,

Мир Искандар, Абдулҳафиз Ҳожи, Мулла Тошмуҳаммад, Мадат Муродбоши, Мулла Қорабой, Мулла Эргаш, Мулла Муҳаммаджон, Эгамберди.

Шермуҳаммадбек томонидан большевиклар чангалидан озод қилинган жойларда элликбошилик, юзбошилик, мингбошилик лавозимлари қайтадан тикланди. Қўқон хонлигида олий лавозим ҳисобланган беклик вазифасини қўрбошилар бажаришар эди. Аҳолининг қўлидан солиқларни элликбошилар йиғиб, мингбошилар орқали қўрбошиларга етказишган. Қўрбошилар эса бу маблағларни молия вазири орқали ҳукумат хазинасига топширганлар. Ўн иккилар кенгаши солиқ тушумларидан иборат бу даромадни харажатлар бўйича тақсимлаган. Кўпинча бадавлат кишилар ҳисобланган йирик мулкдорлар: бойлар, савдогарлар ва уламоларга қўшимча солиқлар ҳам солинган. Ушбу тўловлар совет режими халқдан олаётган солиқлар ва тушумлардан бир неча марта кам бўлган. Шермуҳаммадбек ҳукумати томонидан зарурий эҳтиёжлар ҳамда қурол-яроғ сотиб олиш учун керакли бўлган миқдордаги маблағгина аҳолидан тўпланган, холос. Қўрбошилар ва йигитларнинг озиқ-овқат таъминоти эса улар жойлашган қишлоқлар аҳли зиммасида эди.

Шермуҳаммадбек қўшинидаги йигитларнинг саломатлигига марғилонлик Мирзахон ва олтиариқлик Эргаш табиб бошчилигидаги халқ табиблари жавобгар бўлганлар. Шунингдек, икки юздан ортиқ йигит отларни парвариш қилиш билан махсус шуғулланиб турган.

Шундай қилиб, Шермуҳаммадбек раҳбарлиги остида Фарғона водийсидаги бутун қўрбошилар тўпланди. Мадаминбек билан бирга ёки ундан олдинма-кетин совет ҳокимиятига таслим бўлган қўрбошиларнинг аксарияти ва уларнинг йигитлари ҳам Шермуҳаммадбек қўшинлари сафига келиб қўшилдилар.

1920 йил августининг охири ва сентябрнинг бошида Туркфронт қўмондони М.Фрунзенинг буйруғига кўра, Фарғонадаги қўшинларнинг катта қисми Бухоро амирлигини тугатиш учун юборилди. Ушбу имкониятдан фойдаланган қўзғолончилар ҳарбий ташаббусни ўз қўлларига олиб, ҳаракатни янада кучайтирдилар. Фақат 1920 йил 10 – 27 сентябрда улар Водил, Гурунчмозор, Чувол, Урганжи қишлоқларини қўлга киритиб, Ўш ва Қўрғонтепа темир йўл бекатларида турган қизил аскар гарнизонларига

қақшатқич зарба бердилар. Ұш шаҳри вақтинчалик бўлса-да, яна миллий кучлар қўлига ўтди. Бухоро амирлиги қурол кучи билан тугатилган кун – 1920 йил 2 сентябрда Туркистон Республикаси ҳукуматининг Туркфронт қўмондони номига йўллаган мактубида «Босмачилик Фарғона вилояти ҳудудидан чиқиб, ҳатто Тошкент уездининг 8 та волостини ўзига қамраб олди», деб хавотир олиб ёзилган эди.

Қаҳрамон РАЖАБОВ,
тарих фанлари доктори, профессор.

“Vatanparvar” газетасидан олинди. Taryhy şahslar